

בס"ד, ב בניסן התש"ף

לכבוד תלמידינו היקרים,

הרבה מחשבות עולות בראש בימים הללו. כמי שקרובים אלי, חשבתי לשתף אתכם בהרהורים ובמחשבות מסוימות אודות המציאות הנוכחית ותגובתנו אליה. נמצאים אנו בזמנים טרופים. כל אחד מאתנו מרגיש תחושות קשות ואף מאיימות. נדמה שאין אלו רק החרדות ה'רגילות' התוקפות אותנו בעתות משבר 'כתיקונן' כדוגמת תחושות החרדה והפחד שבעת מלחמה, מתח בטחוני או ההתמודדות עם מחלות שהורגלנו אליהן כשיש לאדם חולה בתוך ביתו. מועקה שונה, עמומה ולוחצת על עומק הנשמה באופן מתון אך מתמיד, מורגשת בימים אלו.

בחלקה, התחושה הזו היא אכן פחד וחרדה מעצם הסכנה שבמחלה וחשש הפגיעה מן המגפה שכן פוטנציאל הסכנה אמתי וממשי. החשש שיתרחש במקומותינו אסון כפי שחזינו בארצות אחרות הוא מוחשי והוא מועצם על ידי חרדת הפחד מן הבלתי ידוע. הבלתי ידוע מאיים עלינו מעצם חוסר הידיעה לקראת מה אנו הולכים – הוא אחד המרכיבים המשמעותיים בפחד המות המוכר לכולנו – ובמקרה דידן, חוסר היכולת לחזות את ממדי הסכנה ועצמת האיום, מגבירים תחושה זו. כל אחד מאתנו מרגיש מאוים כי איננו יודעים מה ילד יום מבחינת חומרת הסכנה, ואנו מבינים שכולנו תחת איום המגפה.

ואולם, נדמה שיש כאן משהו נוסף בחרדה הנוכחית, מלבד הגורמים שהוזכרו. האדם המודרני, בניגוד לאדם בימי הביניים או בימי קדם, רואה בשגרה המוכרת של חייו משענת ונחמה בעת צרה. כשהוא מרגיש מאוים, הוא אוחז בשגרה כבקדש הצלה נפשי. החברה המודרנית מעודדת את החולה להמשיך בשגרת חייו גם בעת מחלתו, ורואה חשיבות בהמשך החיים הרגילים בעת מלחמה או טרור וכיו"ב. תמונות שנחרטו בזכרון מתקופת פיגועי הטרור הגדולים באוטובוסים הן צותי הניקוי המגיעים למקום הפיגוע מיד לאחר פינוי הנפגעים ושוטפים את הכביש בסילוני מים חזקים כדי להחזיר את הכביש והחיים לשגרה תוך שעות בודדות. המשך השגרה אינו רק מפני שהדברים הנעשים בה חשובים, או כדי שלא להישבר בפני אויב, אלא גם מפני שהיא מנחמת: האדם המודרני רואה את הטבע כגורם חיובי המיטיב עמו ואת החיים הרגילים המתנהלים בחסות טבע העולם הרגיל כחיים בטוחים. הוא למד לנצל את הטבע לצרכיו והוא רואה בו מקור מחיה ומקום בטוח. בכח המדע הוא הצליח להבין את דרכי פעולתו של הטבע במידה לא מבוטלת, והוא משתמש בטכנולוגיה שפיתח כדי לרתום את כוחות הטבע לטובתו. הם זמינים לו ונשמעים למרותו. חוקי הטבע ומהלך החיים הרגיל אינם נתפסים כמאיימים או מסכנים אותנו אלא כמסגרת המעניקה לנו בטחון אישי וכלכלי. החריגה מן הטבע, בין אם מדובר באסונות טבע ובין אם מדובר במלחמות או משברים כלכליים, היא הגורם המאיים על שלוותו של האדם בן-ימינו, ולכן החזרה למוכר ולרגיל מנחמת את נפשו ומחזקת אותה.

תחושה זו, שהפכה לטבע שני עבורנו, היא זו שהתערערה במשבר הנוכחי. לפתע, הטבע אינו מנחם אלא מאיים, ודוקא המשך השיגרה הוא המהלך העלול להמיט עלינו אסון. המשענת הפכה להיות מקל חובלים, והגורם המנחם הפך להיות הגורם המאיים. במציאות החדשה, רק צעדים קיצוניים שמטרתם שבירה טוטלית של השגרה והמלחמה כנגד הטבע אמורים להושיע

אותנו. כשור הרתום למחרשה או סוס לעגלה המנתק את המוסרות ותוקף את אדונו, כך הטבע ואורח החיים המודרני הפכו את פניהם כלפינו ונלחמים בנו. עולמנו התהפך עלינו. המפגש עם עולם הפוך מוציא אותנו מן האיזון הנפשי ומערער את עולמנו. האדם מרגיש שניתק מן העוגן שלו וכבר אינו יודע לנווט בעולם. תכנית העבודה שלו נשמטה מידו, והוראות ההפעלה כבר אינן רלוונטיות.

לדבר הזה יש השלכות רוחניות משמעותיות. הפאניקה ואבדן העשתונות מאיימים על האדם. הוא מרגיש כילד שהלך לאיבוד בקניון – מפת הדרכים או הוויז (waze) שלו, שעליהם בטח, הלכו לאיבוד והוא אובד עצה. פתאום, וללא התראה, מקום הבילוי הנחמד והמוכר על כל השאון שבו, הפך להיות מאיים ומפחיד והוא מתחיל להיות היסטרי. במבטו הוא תר אחרי פנים מוכרות, חנות או שלט שיחזירו לו את המסגרת המוכרת, והוא אינו מוצא. הוא נושא עינו למושיע שאיננו רואה. הוא צועק לאביו ואמו מתוך מצוקה ופחד, זועק ומתחנן שישמעו אותו ויחברו אליו. לפתע, מופיע מבוגר ונותן לו יד – הוא נאחז בו ונדבק אליו. אם, ח"ו, המבוגר אינו דמות ראויה אלא מזיקה, והוא ילך אחריו במקום אחרי אביו ואמו, תתרחש טרגדיה.¹ ואולם, במקרה הטוב והרגיל, הילד יסתכל על המבוגר ויראה שזהו אביו או אמו המושיטים לו יד אוהבת ומגוננת. לולא היה הולך לאיבוד לא היה נאחז בהם כל כך, אלא היה מעדיף את עצמאותו והיה רץ קדימה לבדו ולא נצמד להוריו; וכמובן, אם הוא היה בדרך המוכרת המוליכה מן הגן או בית הספר הביתה, לא היה אוחז בכלל ביד הוריו. ואולם, בעולם הזר ומנוכר שהוא עכשיו נמצא בו, הוא נדבק להורה המבוגר המושיט את היד ומציל אותו.

הילד הזה הוא אנחנו. במציאות הנוכחית, אנחנו מאוימים מסכנות המגפה ומבוהלים מהמצאותנו בעולם בלתי-מוכר. כילד בקניון, אנו מרגישים אבודים במרחב החדש שנוצר ומגששים באפילה הבלתי-מוכרת. גם פחד מן הסכנה וגם בהלה מן העולם המנוכר ואבדן השיגרה משתקף בנפשנו. המבוגר שאנו צועקים אליו שיתן לנו יד ויחלץ אותנו מן המציאות המאיימת ומבהילה הוא אביו שבשמים. אם בימים כתיקונם אנו מדגישים את גדלות האדם והאוטונומיה שניתנה לו על ידי הבורא לעבוד את העולם ולהיות השומר שלו, הרי בימים הללו אנו חשים לא רק את חולשתנו כלפי הטבע אלא גם את עוינות הטבע כלפינו. אין זה העולם מאיר הפנים של "נחמד העץ להשכיל" אלא העולם הבלתי מוכר המתואר בספר דברים לגבי הליכת ישראל במדבר: "במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש; המאכלך מן במדבר אשר לא ידעון אבתך". לא רק סכנת נחש ועקרב, אלא עולם "אשר לא ידעון אבתך" איים עליהם. אחד המרכיבים בנסיון ההליכה של עם ישראל במדבר הוא ההתמודדות עם "עולם אשר לא ידעון אבתך" והיכולת לקום כל בקר לתוך עולם בלתי מוכר. הקושי של החיים בתוך "עולם אשר לא ידעון אבתך" הוא המפתח להבנת רצונם המוזר לכאורה של ישראל מדי פעם לחזור למצרים: אמנם ארץ של דיכוי ושעבוד, אך בכל זאת, עולם "אשר ידעון אבתך".

¹ אם נקדים את המאוחר ונתייחס לנמשל, זה מה שקרה לישראל במדבר בחטא העגל – הם נאחזו בגורם הראשון שחשבו שיגן עליהם מפני הסביבה המנוכרת והבלתי-מוכרת, אך מאבדן עשתונות ופאניקה לא השכילו להבין שהגורם הזה אינו הפתרון – אלא הבעיה.

ההתמודדות עם מציאות שאינה מוכרת מוצאת לה מקום משמעותי בתפילותינו: מדי יום, אנו פותחים את תפילת העמידה בפניה לא-ל הגדול, הגבור והנורא, ומקדישים ברכה מיוחדת לכל אחת מן הפניות הללו. אם נתמקד בשני התארים הראשונים – "הגדול והגבור" – אזי נראה כי מדובר בשתי מדות שונות של הנהגת הקב"ה את עולמו. מידת "הגדול" היא השפעת השפע הא-להי במסגרת העולם הטבעי. כפי שהרמב"ם הדגיש בכל כוחו, יש ערך דתי גדול לקיום חוקי הטבע ולהנהגת הקב"ה את העולם במסגרת החוקיות המדעית. זוהי דרך המלך בהנהגת העולם, והשגחת הקב"ה דרך חוקי הטבע היא יסוד מוסד בבריאה. במסגרת זאת, הקב"ה הוא "גומל חסדים טובים... וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם". ההטבות הללו המוזכרות בברכה הראשונה ניתנות לאדם באמצעות פעולותיו יתברך בתוככי העולם השגרתי והמוכר. הוא מטיב עמנו ודואג לנו בתוך העולם הרגיל והשגרתי הפועל בתוככי הטבע. כאמור, זהו מידת ההנהגה הרגילה והרצויה בעולם הנוהג כמנהגו.

ברכת "אתה גבור" מניחה הנהגה הפוכה – הנהגה המתעמתת עם הטבע ומכריעה אותו. הגבורה שהברכה עוסקת בה היא הגבורה של הכנעת הטבע, המחייבת את הקב"ה לכבוש את רצונו בקיום חקי הטבע ולהכניע את הכללים שהוא עצמו עיצב לעולמו. לכן היא פותחת וחותרת בתחית המתים – "אתה גבור לעולם ה', מחיה מתים אתה רב להושיע... ונאמן אתה להחיות מתים" – כי אין לך דבר הנוגד את הטבע וחוקיו כתחית המתים. הקב"ה מטיב עם ברואיו בברכה זו כאשר הוא פועל כנגד חוקי הטבע. אין להכחיש שיש בעייתיות מובנית ועמוקה במידה זו של הכנעת הטבע, שכן היא מציבה את הקב"ה בתפקידו כטוב ומטיב עם האדם, אל מול תפקידו כבורא העולם החפץ בקיום החוקים שהוא קבע לעולם. אכן, הבעייתיות קיימת, אך חז"ל הסמיכו אותנו לפנות לקב"ה דרך מידת הגבורה, והציבו את המידה הזו כחלק מפתחת התפילה. אין זה נחשב חוצפה לבקש מהקב"ה שישעה את חוקי הטבע ויפעל נגדם עבורנו, ואין זו העזת פנים לפנות לבורא שיכניע את הטבע עבור האדם. האדם פונה בבקשה לקב"ה כאביו שבשמים וכמלך רחום החס על בריותיו, ומבקש לפנים משורת הדין וטבע שישמע את זעקתו ויכניע את חוקי עולמו. הכתובים מכנים את קודשא בריך הוא כ"א-ל גבור", והגבורה האמורה היא בראש ובראשונה גבורה זו של התגברות על מידה א-להית אחרת. אמור מעתה, הפניה "לא-ל הגבור" היא כפניה לשליט רחום שיש לו היכולת והרצון לכופף את חוקיו מפאת חמלתו וקרבתו לברואיו, וההכרה בכך שהוא נאמן לעשות זאת כאשר לא ניתן לסמוך על הטבע הרגיל.

שניות זו של גדולה וגבורה בנוגע לתפילה ועמידתנו לפני ה' מוצאת את ביטויה ההלכתי המובהק בחלוקה שבין מסכתות ברכות לתענית. שתיהן עוסקות בתפילה אך האחת עוסקת בתפילה הרגילה והיום-יומית ואילו האחרת עוסקת בתפילה בעת צרה. ברם, ההבדל ביניהן אינו רק בתחושת המצוקה ובמידיות הסכנה, אלא בהנהגה הא-להית שהיא פונה אליה. מסכת ברכות ותפילתה הרגילה פונה לקב"ה כמנהיג את העולם על פי כלליו ומטיב עמנו דרכם, ואילו מסכת תענית עוסקת במידת הגבורה – תפילה על גבורות הגשמים בפרט,² ותפילה המניחה את מידת הגבורה בהנהגת העולם בכלל. בעולם של בצורת, דבר, מגפה ועצירת גשמים, האדם פונה לקב"ה שיכניע את הטבע. אין הוא מבקש את הטובה בתוך הטבע – שהרי הטבע הוא המאיים עליו ומסכן

² אין כאן המקום לדון מדוע היא רואה בגשם מרכיב הקשור לגבורה המתגברת על הטבע ולא כוח הפועל בתוככי הטבע.

אותו, אלא הוא פונה במצוקתו בזעקה להכניע את הטבע. הוא נאלץ לצאת מחוץ לתחום הנוחות הרגיל שלו, ולפנות לקב"ה מתוך זניחת המסגרת הרגילה והמוכרת של טבע מטיב ושיגרה מנחמת. הוא עוזב את הבית ומתפלל ברחוב, כביטוי לכך שהוא צריך לצאת מחוץ לאיצטנינות שלו שהיא אורח חייו הרגיל והמוכר, וזועק לרחמי שמים כמוצא אחרון כלפי הטבע העוין.

כאמור לעיל, תחושה זו של טבע עוין הזקוק להכנעה והפעלת גבורה נגדו, זרה לאדם המודרני וקשה לו. במתח התמידי שבין חוקי טבע קבועים להשגחה הדואגת לאדם, האדם בן-ימינו מורגל בפניה לא-להיו שיטיב עמו וידאג לבריאותו ופרנסתו באמצעות הטבע והעולם הרגיל. עובד ה' המודרני מתפלל ומתחנן לקב"ה באינטנסיביות ובלהט; אך תפילתו היא בקשה ותחינה שמבין האפשרויות הטבעיות השונות הנוגעות למצבו האישי, יבחר הקב"ה בתסריט המטיב עמו. אין הוא רוצה להתפלל על הכנעת הטבע, אלא על הנחית והובלת הטבע למצב רצוי ועל כך הוא פונה לא-להיו.

כל זה השתנה בשבועות האחרונים. המציאות השתנתה, התחושות השתנו וגם התפילה והחוויה הדתית אמורות להשתנות. האדם אינו עוד "אדם הראשון" וגם לא "אדם השני" הבוטח בכח הטבע לספק את צרכיו, גם כאשר הבטחון הזה מוליד את הבדידות הקיומית המתוארת ב"איש האמונה הבודד". תמונת המצב ותפישת העולם של "איש האמונה הבודד", מסה המושתת על התפיסות המודרניות הבוטחות בטבע, רחוקה מאד ממצבו הנוכחי של איש האמונה המבודד בימים אלו. הגר"ד מתאר את כיבוש הטבע בידי האדם, ועבודת ה' המתייחסת לעולם שבו הטכנולוגיה נותנת לאדם שליטה על היקום, ואילו אנו זקוקים כעת לתפילה הפונה למידת הגבורה כדי להילחם בטבע. עלינו להכיר שבעת הזאת אנו עומדים בפני מציאות קיומית חדשה, ולהתפלל לרופא חולים תוך הכרה במצב החדש.

תפילה כזו אמורה להיות מושתתת על התפילות המובהקות של מסכת תענית המבטאות את התפישה הזו. מסכת תענית מציגה בפנינו כמה וכמה תפילות משמעותיות, אך לענייננו, נדמה שהתפילה המרכזית שחדרה לסידור שלנו ממסכת תענית ומצאה מקום במסורת התפילה היא תפילת "אבינו מלכנו" (ולאחריה "מי שענה ל... הוא יעננו"), ועל כן נראה לי שבהחלט מן הראוי לומר בעת הזאת אבינו מלכנו כל יום.³

בהקשר זה, מן הראוי לציין שהתפילות הללו של מסכת תענית מושתתות גם על תחושת סכנה אקוטית המלווה את האיום הנשקף מן הטבע. טבע מנוכר הוא לרוב איום חמור. אמנם, האיום הוא לפעמים הדרגתי והופך להיות מוחשי רק בחלוף זמן (למשל, עצירת גשמים) אך אין זה מפחית מחומרתו. במציאות הנוכחית שלנו, שגם בה האיום החל בצורה הדרגתית, נדמה שלא כל הציבור חש בסכנה ממשית כלפי עצמו, ומרגיש רגשות אמורפיים למדי בנוגע למידת האיום. תחושת החרדה העמומה לעומת האקוטית, במידה שהיא קיימת (כמובן, התיאור הנ"ל נכון לגבי חלק מן הציבור בלבד ואף הוא משתנה ככל שחומרת האיום הולכת ומתבהרת), מקשה על אמירת התפילות הללו. אך הפתרון לכך הוא הפנמת הסכנה בעת שהטבע מאיים על האדם והציבור, ולא זניחת התפילה.

3 תפילה נוספת הלקוחה מתוך מסכת תענית שחדרה לתפילותינו, אם כי במידה פחותה, היא תפילת "מי שענה". ואכן נראה לי ראוי להוסיף אותה יחד עם "עננו ה' עננו" ו"עשה למען אמינתך" בעת שאנו באים להרבות בצעקה בימים הללו (למשל, בתענית שנגזרה השבוע בער"ח), שכן כולן תפילות בעלות זיקה עמוקה לעולם תפילת התעניות.

לאור הניתוח הזה, יש לבחון גם את השלכותיה על מדיניות של פסיקה. אחת הגישות המרכזיות הנשמעות במקומותינו לגבי השאלות ההלכתיות המתעוררות בעת הזאת מנסה לאפשר את השגרה המוכרת עד כמה שניתן ומוכנה אף להקל במקרה הצורך להשיג מטרה זו. כמובן, יש לדון בכל פסק לגופו ואין כאן המקום לכך, אך יש להציב שאלה עקרונית יותר, והיא האם נכון לשאוף להחזרת השגרה בעת הזאת? האין זה נכון יותר להבהיר ליחיד ולציבור שהזמנים אינם כתיקונם, ושאנו ניצבים בפני עולם חדש ומציאות קיומית חדשה, עד יעבור זעם, ועל כן אין הגיון רוחני או קיומי בנסיון לדבוק בשגרה שהתאימה לעולם אחר? כאמור, השגרה המוכרת מנחמת ומרגיעה. אך בהתהפך סדרי עולם, המטרה אינה אמורה להיות הרגעה או נחמה, אלא הצבת ראוי לאדם כלפי המציאות, כדי שיבין שזיקתו לטבע ולעולם השתנתה ועליו להשתנות בהתאם. לא ניתן להפטיר כדאשתקד, אלא יש להכיר במשבר שנוצר ולהיערך מבחינה רוחנית בהתאם. אין להיאחז בקרנות העבר אלא להישיר מבט להווה השונה. הרצון להנהיג מדיניות של פסיקה החותרת להשבת השגרה אינה רק שאלה הלכתית פרטנית לגבי מקרה זה או אחר, ואינה רק שאלה כללית של מדיניות מקילה או מחמירה, אלא היא מעלה שאלה בסיסית יותר, והיא האם לא נכון יותר להכיר במשבר ולזנוח את הרצון לחזור למוכר ושגרת כי העולם השתנה ועל האדם להכיר בכך.

בסיום, ברצוני להדגיש שהדברים הללו אינם באים לטעון את הטענה המובנת מאליה שפחד המגפה והמחלה מגבירים את תחושת התלות של האדם בקב"ה. זה בודאי נכון, וזאת נקודה חשובה ביותר בחיים הדתיים באשר הם; אך זה תקף גם בימים כתיקונם בהתמודדויות בתוך העולם הרגיל של שגרה מנחמת וטבע מחייך. מה ששונה כעת איננו הרגשת התלות כשלעצמה, אלא התחושה שהתלות הזו איננה עוברת דרך הסיוע בתוך העולם המוכר והשגרתו, אלא במלחמה והתגברות עליו, והצורך של האדם לפנות לקב"ה כגבור המכניע את הטבע עבורו. זו הנהגה אחרת, וכדי לזכות לה, האדם צריך להכיר בה ולהשליך את יהבו על הקב"ה תוך כדי שחרור מתחושת הבטחון שהוא מקבל בדרך כלל מן העולם שמסביבו.

יהי רצון שהא-ל הגדול, הגבור והנורא יאזין לתפילותינו ויסיר מחלה מקרבנו ומקרב העולם כולו.

בברכה כנה ואוהבת לבריות גופא ונהורא מעליא,

משה ליכטנשטיין